

7. RES en ruimte

[kader]

RES en ruimte in het kort

RES Holland Rijnland is een van de pilotregio's die een PlanMER heeft uitgevoerd voor de RES en daardoor meer inzicht heeft verkregen in de mogelijke milieueffecten. Aangezien de Plan MER pas eind maart wordt afgerond, zijn de resultaten beperkt verwerkt. De inzichten uit de Plan MER nemen we mee in het vervolgproces, bij de verankering van de RES in het provinciale en lokale omgevingsinstrumentarium. Integrale afweging van de ruimtelijke effecten ten opzichte van andere toekomstige ruimteclaims vindt plaats in de Regionale Omgevingsagenda Holland Rijnland, die tegelijkertijd met de RES wordt vastgesteld.

[kader]

[intro]

De energietransitie is van invloed op de fysieke ruimte, zowel bovengronds als ondergronds. Bovengronds gaat het om windturbines, zonnepanelen, 'onderstations' van de netwerkbeheerder en laadpalen. Ondergronds hebben vooral de leidingen voor warmtenetten een stevige invloed. In dit deel gaan we in op de milieuaspecten (vanuit de planMER), de relatie tot andere ruimtelijke ontwikkelingen in de regio en de ruimtelijke verankering van de RES.

7.1 PlanMER

RES Holland Rijnland is een van de vijf regio's waarvoor in deze fase een zogenoemde PlanMER is ontwikkeld, waarin de milieueffecten van de ambities en voorgenomen maatregelen op hoofdlijnen zijn onderzocht en in beeld gebracht. In samenwerking met het NP RES en de MER Commissie is voor Holland Rijnland een Plan MER ontwikkeld tussen september 2020 en maart 2021. De resultaten van deze PlanMER zijn nog slechts voor een klein deel meegenomen in de afwegingen voor de RES. Dat komt omdat de ontwikkeling van RES en Plan MER parallel naast elkaar hebben gelopen en de Plan MER pas eind maart/begin april 2021 op wordt geleverd. Er was in het proces te weinig tijd en capaciteit om alle bevindingen mee te nemen in de afweging en in de RES kaart. Wat wel mee is genomen, is de haalbaarheidslaag vanuit milieu en veiligheid: wat zijn niet mitigeerbare wettelijke restricties vanuit milieu en veiligheid waar geen kansen zijn voor de opwek van duurzame energie? De overige resultaten van de Plan MER worden meegenomen richting de ontwikkeling van de RES 2.0 en richting de verankering van de RES in het lokale omgevingsinstrumentarium.

De Veiligheidsregio Hollands Midden speelt in deze transitie, met het oog op de (fysieke) veiligheid, een belangrijke rol. Rond de energietransitie is wet- en regelgeving in veel gevallen nog niet of niet volledig op orde. Daardoor kunnen onaanvaardbare risico's buiten beeld blijven of processen stagneren. Er is ruimte nodig om innovatie te stimuleren. Ook moeten bevoegde gezagen risico's kunnen afwegen en maatregelen kunnen treffen, zodat de risico's bij het ontwikkelen van innovatieve projecten aanvaardbaar blijven. De veiligheidsregio wordt graag in een vroeg stadium betrokken bij de vertaalslag van energieplannen naar lokaal (omgevings)beleid.

7.2 Regionale Omgevingsagenda

In het proces naar de RES 1.0 is meermalen verzocht om integrale afstemming van alle ruimtelijke claims, waaronder die uit de RES. Dat gebeurt in een vervolgstadium natuurlijk al via het lokale omgevingsinstrumentarium. Regionaal vindt dat ook plaats. Niet binnen de RES zelf, maar binnen de Regionale Omgevingsagenda Holland Rijnland. In dat traject kijken we voor de lange termijn (richting 2050) naar de ontwikkeling van de regio Holland Rijnland. We kijken onder meer via scenario's hoe verschillende, mogelijke toekomstige ontwikkelingen zich tot elkaar verhouden. Ook energie nemen we mee als een van de belangrijke ruimtelijke ontwikkelingen. Het traject van de Regionale Omgevingsagenda loopt parallel met dat van de RES. De besluitvorming hiervan loopt echter via het Algemeen Bestuur (AB) van Holland Rijnland. In de periode dat de besluitvorming plaatsvindt over de RES (april – juni 2021) dienen de gemeenteraden hun wensen en bedenkingen in op de Regionale Omgevingsagenda. Zo borgen we in het proces aan de voorkant een integrale afweging van de verschillende ruimteclaims.

7.3 Energie en het Groene Hart

RES Holland Rijnland is een van de 30 RES regio's in Nederland. Er vindt diepgaande afstemming plaats tussen de regio's onderling. Op nationaal niveau ondersteunt het Nationaal Programma RES dat. Op provinciaal niveau neemt de provincie het voortouw voor (bestuurlijke en ambtelijke) afstemming tussen de zeven RES-regio's. Daarnaast heeft Holland Rijnland ook contact met de buurregio's Rotterdam – Den Haag, Midden-Holland en Noord-Holland Zuid. Specifieke aandacht verdient de afstemming in Groene Hart-verband, waarbij zowel Rijk, provincies en meerdere RES-regio's zijn betrokken.

Het Groene Hart is een internationaal uniek gebied, dat uit veel verschillende landschappen met bijzondere kwaliteiten bestaat. Het Groene Hart strekt zich uit over twee landsdelen, drie provincies en zeven RES-regio's. De aanwezigheid van deze groene ruimte is belangrijk voor de leefbaarheid en het vestigingsklimaat van de gehele Randstad. Zowel het provinciale beleid als het Rijksbeleid benadrukt het belang van dit gebied. Een groot deel van de RES-regio Holland Rijnland ligt in het Groene Hart.

De energietransitie vraagt om een integrale benadering en om een passende weging van belangen. Dat speelt nog meer in kwetsbare gebieden met een unieke ruimtelijke kwaliteit. Zonder passende afstemming kunnen veel gelijktijdige ontwikkelingen leiden tot onsamenhangende keuzes. De energietransitie in het Groene Hart vraagt daarom om een zorgvuldige afweging. Als RES-regio hebben we een verantwoordelijkheid om keuzes met regio-overstijgende effecten af te stemmen met omliggende RES-regio's. Deze afstemming richt zich op een goede kwaliteit van de leefomgeving en het voorkomen van afwenteling.

Het bestuurlijk Platform Groene Hart heeft de drie PARK's (Provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit) gevraagd aan te geven hoe de zoekgebieden zich verhouden tot de kwaliteiten van het gebied. Dit op basis van de concept-RES-sen van de zeven regio's die deels in het Groene Hart liggen. Ook is gevraagd aan te geven waar kansen liggen om de verschillende RES-plannen op elkaar af te stemmen, zodat deze elkaar versterken.

Het advies bevat vijf hoofdpunten, die we in het concretiseringsproces van de zoekgebieden kunnen gebruiken. Deze vijf zijn:

- Kijk over grenzen, zie het Groene Hart als geheel.

- Respecteer de verscheidenheid; investeer in ruimtelijke kwaliteit
- Verbind de energie-opgave aan andere grote opgaven en kom zo tot integrale gebiedsperspectieven
- Een goed georganiseerd energienetwerk helpt heldere ruimtelijke ontwikkeling – en omgekeerd
- Op naar het vervolg: gebruik de keuzeruimte in de zoekgebieden. Gebruikmakend van de RES-documenten is een poging gedaan zoekgebieden te vinden in de vorm van een serie van testbeelden en afwegingsprincipes. De testbeelden zijn bedoeld om grip te krijgen op de opgave op de bovenregionale schaal en om te laten zien dat een samenhangend beeld kán ontstaan en er dus iets te kiezen valt.

Dit advies geeft aanleiding om voor het verder concretiseren en uitwerken van de zoekgebieden de samenwerking met de andere omliggende energieregio's en het Groene Hart vast te houden. Tegelijkertijd nemen de bestuurlijke gesprekken in het kader van de NOVI Groene Hart toe en vindt onderzoek plaats naar een manier om de samenwerking te verbeteren. Dat biedt ook mogelijkheden voor verdere samenwerking tussen de eerdergenoemde RES-regio's.

8. Participatie

+++++

[kader]

Participatie in het kort

Vanaf het najaar van 2020 tot en met begin 2021 heeft er een participatieproces plaats gevonden over de energietransitie en de RES in het bijzonder. Dat richtte zich voornamelijk op de inwoners van Holland Rijnland. In totaal is er met meer dan 10.000 inwoners gesproken, via webinars, enquêtes, straatgesprekken en op andere wijzen. De nadruk daarbij lag op lokale activiteiten. Het lijkt erop dat veel inwoners zich bewust zijn van de noodzaak dat er verduurzaamt moet worden en dat daarvoor ook flink wat dient te gebeuren. Deze eerste activiteiten en opbrengsten zijn de eerste stap in een langdurig participatieproces.

[\kader]

+++++

[intro]

Voor de uitvoering van de RES is maatschappelijk draagvlak erg belangrijk. De keuzes die we nu in de RES maken, hebben in een latere fase een grote invloed op de directe leefomgeving van vrijwel alle Nederlanders. En dus ook op die van inwoners van Holland Rijnland. Daarom vinden we het gesprek met inwoners, maatschappelijke organisaties en ondernemers over de energie van de toekomst zo belangrijk. Bovendien beschikken zij over kennis van Holland Rijnland die de kwaliteit van de plannen vergroot.

In een periode van twee jaar voerden we, gekoppeld aan de RES, vele gesprekken in de regio. In eerste instantie vooral met stakeholders en professionals en daarna met inwoners. We nemen u mee langs onze gesprekspartners en de belangrijkste inzichten. We benadrukken dat we, vlak voor het uitkomen van de 30 RES-sen, aan het begin staan van een participatieproces rondom de energietransitie. De activiteiten waarvan we hieronder verslag doen, zijn slecht een eerste stap. Het begin van het te voeren gesprek. Dit krijgt de komende jaren voluit een vervolg op regionale en lokale schaal. Ook zal dit traject steeds intensiever worden op het moment dat voorstellen concreter worden en zich initiatiefnemers voor concrete projecten melden.

8.1 Programmaraad

Een deel van onze professionele gesprekspartners is vertegenwoordigd in de Programmaraad. Deze bestaat uit vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, grootverbruikers van energie, organisaties voor natuur en recreatie, potentiële aanbieders van energie, kennisinstituten, vertegenwoordigende organisaties van burgers en inwoners, het waterbedrijf en koepelorganisaties, zoals Rijnland Wonen. Zij hebben de afgelopen twee jaar over de ontwikkeling van de RES geadviseerd. En zij hebben een belangrijke rol in de uitvoering en de borging van diverse uitvoeringslijnen.

De Programmaraad kwam de afgelopen jaren zeven keer bij elkaar en heeft meegepraat en geadviseerd over de keuzes die in de Concept RES en de RES 1.0 zijn vastgelegd. Belangrijke punten in hun advies waren:

- kijk goed naar bedrijventerreinen en de uitvoerbaarheid;
- let op betaalbaarheid;
- financiële participatie en lokaal eigendom zijn belangrijk;

- betrek bedrijven grondiger erbij. Zij kunnen vaak een grotere bijdrage in een keer leveren;
- zoek naar koppelkansen, kijk wat er in een gebied gebeurt;
- de relatie van de energietransitie met de (groene) economie, met bijbehorende kansen voor onderwijs en werkgelegenheid.

8.2 Regionale participatie

In Holland Rijnland is gekozen voor een aanpak waarbij gemeenten hoofdzakelijk verantwoordelijk zijn voor de communicatie en deelname met hun inwoners over de RES. De RES-regio Holland Rijnland ondersteunt met een aantal regionale activiteiten en middelen die gemeenten kunnen inzetten. Zo combineren we lokale kennis zo goed mogelijk met het verhaal van de regio. De afgelopen maanden lag de nadruk op het betrekken van zoveel mogelijk mensen. De uitgangspunten hierbij waren:

- brede betrokkenheid;
- lokaal maatwerk;
- beschouwing op plannen en ophalen van (nieuwe) inzichten;
- positieve insteek. Laten zien wat mogelijk is en waar kansen liggen.

Vanuit de regio organiseerden we drie online webinars, waarin we mensen informeerden over de keuzes die er in de regio zijn voor het opwekken van duurzame elektriciteit en over alternatieve bronnen voor warmte. Daarnaast hielden we twee regionale enquêtes onder inwoners. Daarmee wilden we meer zicht krijgen in hun houding ten opzichte van duurzame energie in de toekomst. Ook wilden we weten wat zij belangrijk vinden in hun leefomgeving en hoe zij aankijken tegen kansen voor windenergie en zonne-energie in de buurt.

Bij het thema Warmte houden we elk kwartaal zogenoemde 'warmtetafels', waarbij deelnemers van alle bij de warmtetransitie betrokken maatschappelijke partijen zijn uitgenodigd. Tijdens deze warmtetafels delen we informatie over de regionale warmtestrategie en -activiteiten. Ook wisselen we doelgroepsgewijs informatie uit tussen regionaal opererende partijen (bedrijven, buurtinitiatieven, woningcorporaties).

[PM: rapportages worden toegevoegd als bijlagen]

8.3 Lokale participatie

Iedere gemeente ging met haar inwoners in gesprek over duurzame energie, passend bij de cultuur en werkwijze van de gemeente, en passend bij de eigen lokale context. Zo zijn er gemeenten die het gesprek over de RES koppelden aan gesprekken over lokaal energiebeleid. Er zijn ook gemeenten die dit gesprek al lang voeren en andere gemeenten die speciaal voor de RES enkele activiteiten organiseerden. Door alle maatregelen rond COVID-19 waren we meer dan ooit gebonden aan vooral online mogelijkheden om het gesprek te voeren en inzicht te krijgen in wat mensen belangrijk vinden. Gemeenten maakten gebruik van:

- enquêtes;
- digitale gesprekken;
- webinars;
- expertsessies;
- straatgesprekken;

- interviews;
- meedenksessies;
- een online discussieplatform.

Mensen zijn op veel manieren uitgenodigd om mee te doen. Dat zorgt voor een groter bereik. Ook hoorden zo meer mensen dat er in de regio aan energie van de toekomst wordt gewerkt. Voor de uitnodigingen gebruikten gemeenten de volgende middelen:

- social media-posts en advertenties;
- huis-aan-huisbladen;
- persberichten;
- uitnodigingen huis-aan-huis;
- gemeentelijke websites;
- lokale omroepen;
- wijkambassadeurs;
- lokale radio en televisie;
- communicatiekanalen van energiecoöperaties.

8.4 Opbrengst participatie

Meer dan tienduizend mensen uit de regio waren de afgelopen periode (van september 2020 tot en met januari 2021) betrokken. Zij leverden op veel verschillende manieren een bijdrage. Ondanks de inspanningen om niet alleen zoveel mogelijk mensen te betrekken, maar ook een zo divers mogelijke groep, namen vooral veel hoger opgeleiden en een grote groep 50-plussers deel. Sommige gemeenten bereikten ook jongeren. In combinatie met een onderzoek van NP RES en een rapportage voor onze regio, weten we ook wat jongeren belangrijk vinden. We laten u graag zien wat de mening is van onze regio-inwoners.

Klimaatverandering, duurzaamheid en energietransitie

Veel mensen zijn zich bewust van de opgave die er ligt om onze energievoorziening te verduurzamen. De meeste mensen snappen ook dat we met elkaar aan de slag moeten. Dat dit voor de korte termijn vooral gaat om windenergie en zonne-energie is voor mensen ook een logische keuze. Maar de meningen verschillen als het gaat over de vraag in welke gebieden je die dan plaatst en in welke hoeveelheden en hoe we de ambities voor 2030 en 2050 het beste kunnen realiseren. Net als de meningen uiteenlopen als het gaat om de beste locaties voor zonne- en windenergie. Veel inwoners vinden dat belangrijk, maar zodra het gaat over mogelijke locaties in de eigen gemeente, zijn ze meer terughoudend. Al zijn desgevraagd de zones rond wegen en bedrijventerreinen voor hen logische plekken om als zoekgebied naar te kijken.

Mening jongeren

Heel veel jongeren uit Holland Rijnland vinden het positief dat er steeds meer duurzame energie wordt gebruikt in Nederland. Iets meer dan de helft vindt het goed als er in de eigen woonplaats windmolens worden geplaatst. Daarover zijn zij positiever dan oudere generaties. Veel jongeren verwachten ook dat zij in de toekomst alleen maar duurzame energie gebruiken. Net zo goed als dat zij verwachten in een duurzaam huis te gaan wonen, of hun huis te gaan verduurzamen. Tieners en jongeren vinden het interessant om mee te praten over duurzame energie. Tieners doen dat het liefst

op hun school of opleiding. Jongvolwassen worden graag per brief of mail uitgenodigd en praten dan graag mee via een app, social media of een enquête.

Randvoorwaarden

Kijken we naar wat mensen belangrijk vinden en wat ze meegeven als belangrijke randvoorwaarden, dan gaat dat al snel over de kosten. De zekerheid dat er in de toekomst, net als nu, voldoende elektriciteit en warmte is. En dat ze gedurende het hele proces betrokken worden en gesprekspartner zijn bij het maken van de plannen, de uitvoering en eventueel ook de exploitatie. Kort samengevat hebben we het over:

- betaalbaarheid;
- leveringszekerheid/ beschikbaarheid/ betrouwbaarheid;
- voortdurende betrokkenheid en samenwerking met bewoners.

Als we inzoomen op de thema's uit de RES, dan zien we het volgende beeld:

Energie besparen

Mensen voelen zich verantwoordelijk om een steentje bij te dragen. Veel inwoners geven aan dat ze in en om hun eigen huis maatregelen hebben genomen of plannen hebben voor de komende jaren. Soms is er ook aarzeling in het nemen van energiebesparende maatregelen of verdergaan op de ingeslagen weg. Vaak heeft dat te maken met de (perceptie van) hoge kosten. Ook onzekerheid over de beste keuzes speelt mee. Mensen kijken naar de gemeente voor meer informatie en ondersteuning op maat. De wil is er wel om te investeren, maar graag met wat ondersteuning en de zekerheid dat je de juiste keuze maakt. Je kan je geld ten slotte maar een keer uitgeven.

Warmte

Diezelfde twijfel of onzekerheid zien we ook als het gaat om van het aardgas afgaan. Mensen zien er tegenop om hun huis hiervoor gereed te maken. Daarin zien we overigens grote verschillen binnen de regio: van gemeenten waar inwoners het belangrijk vinden om hun huis gereed te maken voor aardgasvrij tot gemeenten waar scepsis is onder inwoners over de haalbaarheid van deze ambitie. Misschien is het toeval, maar de inwoners van gemeenten die al actief aan de warmte van de toekomst werken, zijn positiever dan inwoners van gemeenten waar dit nog niet gebeurt.

Zon op grote daken

Zon op dak kan rekenen op brede steun. De meeste mensen zien dit als een '*no regret*'-maatregel. Met de oproep om alle mogelijkheden in het stedelijk gebied volledig te gebruiken, zodat de ruimte en kwaliteit van het landschap behouden blijven. Als het gaat over het gebruik van alle mogelijkheden, dan worden ook suggesties gedaan. Denk aan het overkappen van parkeerplaatsen met zonnepanelen en het verwerken van zonnepanelen in geluidswallen en gevels.

Grootschalige opwek

Veel mensen vinden het logisch dat een deel van de energie van de toekomst wordt opgewekt met zonnevelden en windturbines. Als dat dichtbij huis moet, dan zijn daarover twijfels en zorgen. Mensen maken zich zorgen over de kwaliteit van het landschap en of hun leefomgeving wel blijft zoals die was. Als het dan toch moet, dan zijn locaties langs wegen en bij bedrijventerreinen het meest geschikt. Hierbij is er wel een uiteenlopend beeld: in sommige gemeenten hebben inwoners voorkeur voor zon, in andere juist voor wind en in weer andere voor een combinatie van zon en wind. Ook de voorkeur van de omvang en de hoogte verschilt. Als we kijken naar wat mensen belangrijk

vinden, dan zien we dat een meerderheid vindt dat er veel aandacht moet zijn voor inpassing. En dat er goed moet worden gekeken naar koppelkansen, zodat we slim omgaan met onze ruimte.

Kwaliteit omgeving

Bij kwaliteit van de leefomgeving pleiten inwoners ervoor dat we in de regio natuurgebieden ongemoeid laten, cultuur-historische landschappen beschermen en het Groene Hart intact laten. Met in het bijzonder aandacht voor zichtlijnen en zogenoemde panoramische vensters.

Zorgen

Mensen hebben zorgen bij het horen van plannen voor windmolens en zonnenvelden. Die zorgen variëren van persoonlijke zorgen tot zorgen voor de verandering in de omgeving. We zien zorgen over:

- effecten van geluid;
- effecten van slagschaduw;
- effect op gezondheid;
- effect op natuur/milieu/omgeving.

Lokaal eigendom

Mensen zijn positief over het idee om samen met anderen eigenaar te kunnen zijn van een zon- of windproject. En de verwachting is dat het ook helpt bij de acceptatie van een wind- of zonneprojecten. Maar alleen als inwoners goed bij de plannen zijn betrokken en de velden of turbines goed worden ingepast.

9 Regionale samenwerking voor RES 2.0

[kader]

Regionale samenwerking voor RES 2.0 in het kort

De RES geeft richting over de ambities, de verschillende richtingen en instrumenten, maar de sector is ook nog volop in beweging. Het gaat daarbij om meer inzicht in vraag en aanbod, ontwikkelingen in de markt, wijzigingen in de wet- en regelgeving en technologische innovaties. Maar het gaat zeker ook om gedragsveranderingen. De RES 1.0 is tot stand gekomen in een samenspel van veel partijen. Formele RES-partners zijn de Provincie Zuid-Holland, het Hoogheemraadschap van Rijnland, het Waterschap Amstel Gooi en Vecht (voor een klein deel) en de dertien gemeentes in onze regio. Daarnaast heeft netbeheerder Liander een belangrijke rol in de energietransitie en dus in de RES. Om de ambities uit te werken en uit te voeren, is verdere samenwerking nodig. Bijvoorbeeld op het vlak van bovenlokale afstemming van de concretisering van de plannen, kennisuitwisseling, maar ook in het kader van de doorontwikkeling tot de RES 2.0.

[/kader]

[intro]

In dit hoofdstuk beschrijven we hoe we tot de RES 1.0 zijn gekomen en welke stappen we richting RES 2.0 willen zetten. De RES 1.0 is geen blauwdrukdocument dat de regionale energietransitie tot aan 2050 beschrijft. In het Klimaatakkoord staat dat er elke twee jaar een actualisatie van de RES plaatsvindt. Dat betekent dat we nu – na vrijgave van het document in april 2021 – aan de uitvoering en uitwerking van de RES 1.0 en tegelijkertijd aan de ontwikkeling van de RES 2.0 werken.

De RES 1.0 is tot stand gekomen in een samenspel van veel partijen. Formele RES-partners zijn de Provincie Zuid-Holland, het Hoogheemraadschap van Rijnland, het Waterschap Amstel Gooi en Vecht (voor een klein deel) en de dertien gemeentes in onze regio. Daarnaast heeft netbeheerder Liander een belangrijke rol in de energietransitie en dus in de RES.

De RES geeft richting over de ambities, de verschillende richtingen en instrumenten, maar de sector is ook nog volop in beweging. Het gaat daarbij om meer inzicht in vraag en aanbod, ontwikkelingen in de markt, wijzigingen in de wet- en regelgeving en technologische innovaties. Maar het gaat zeker ook om gedragsveranderingen. Om de ambities uit te werken en uit te voeren, is verdere samenwerking nodig. Bijvoorbeeld op het vlak van bovenlokale afstemming van de concretisering van de plannen, kennisuitwisseling. Maar ook in het kader van de doorontwikkeling tot de RES 2.0.

9.1 Governance en samenwerking

De RES Holland Rijnland kent aan de ene kant zijn basis in het Regionale Energieakkoord. Aan de andere kant kent deze zijn oorsprong in het Nationale Klimaatakkoord, waarmee gemeenten (via de VNG) hebben ingestemd. De RES maakt onderdeel uit van het Nationaal Programma RES, een gezamenlijk interbestuurlijk programma van Rijk en decentrale overheden, inclusief de VNG.

De RES is een gezamenlijke opgave van de deelnemende overheden. Het programmateam RES ondersteunt hen hierbij. De gemeenschappelijke regeling van Holland Rijnland heeft hierin geen

formele rol. Dat wil zeggen dat het dagelijks bestuur en het algemeen bestuur geen directe besluiten nemen over de RES. Het gaat immers om meer overheidspartijen dan de dertien gemeenten uit de gemeenschappelijke regeling.

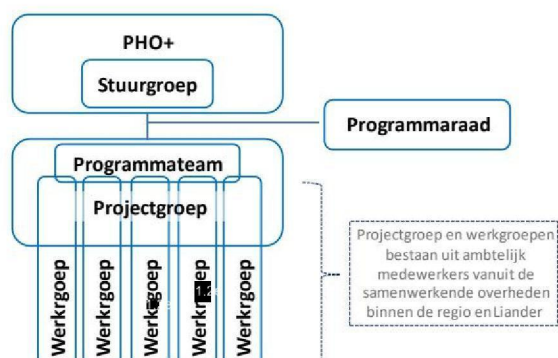
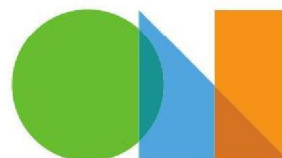
De RES 1.0 is ontwikkeld onder opdrachtgeverschap van het **Portefeuillehoudersoverleg (PHO+)**. In dit overleg worden alle deelnemende overheden en netbeheerder Liander vertegenwoordigd door een portefeuillehouder. Voor gemeenten is dit een wethouder, voor de provincie de gedeputeerde en voor de waterschappen een heemraad. In dit overleg vindt de bestuurlijke afstemming plaats over de gezamenlijke ambitie, richting en benodigde ontwikkelingen en acties binnen de samenwerking. Het PHO+ geeft richting aan het RES-proces en gaat na of de verschillende onderdelen voldoende van kwaliteit zijn om in de RES te komen. Besluitvorming vindt plaats binnen de volksvertegenwoordigende organen van de individuele overheden. Het PHO+ Energie geeft de RES vrij voor besluitvorming binnen de individuele RES-partners.

De **Stuurgroep** treedt op als vooruitgeschoven post van dit PHO+. Deze is gericht op onder meer de (agenda)voorbereiding van het PHO+, contacten met andere RES-regio's, landelijke vertegenwoordiging (NP RES). Elke deelregio (Leidse regio, Rijn- en Veenstreek, en de Duin- en Bollenstreek) is hierin bestuurlijk vertegenwoordigd, net als de provincie en de waterschappen. Ook Liander is hierin vertegenwoordigd.

Voorzitter van PHO+ en Stuurgroep en de bestuurlijke trekker van de RES Holland Rijnland, is de portefeuillehouder Energie binnen het dagelijks bestuur van regio Holland Rijnland.

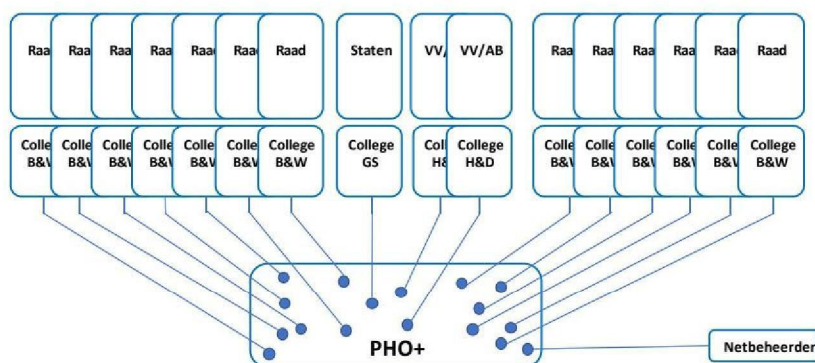
De **Programmaraad** is een platform dat de Stuurgroep adviseert (zie ook **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.9.4**). Deze bestaat uit vertegenwoordigers van bedrijven, regionale belangenorganisaties, landbouworganisaties, energiecoöperaties, onderwijsinstellingen en milieuorganisaties. Deelnemende partijen zijn LTO, VNO-NCW, de participatiecoalitie, Dunea en Rabobank.

De uitvoering en uitwerking van de gezamenlijke opdracht van het PHO+ is belegd bij het regionale (ambtelijke) **programmeamteam**. Dit team bestaat uit een programmacoördinator (ambtelijke trekker RES), een programmasecretaris en een trekkers/projectleiders voor de vier uitvoeringslijnen. Dat zijn: Energiebesparing, Zon op daken, Ruimte en energie, Warmte, Duurzame Mobiliteit en Communicatie en Participatie. Een aantal adviseurs ondersteunt het programmeamteam. De **projectgroep RES** is de ambtelijke afspiegeling van het PHO+ en is gericht op de voorbereiding van het PHO+. Ook kent elke uitvoeringslijn een (ambtelijke) **werkgroep** die de inhoudelijke producten en bouwstenen van de RES ontwikkelt. Hierin is elke deelnemende overheid bij keuze vertegenwoordigd.

Figuur 9.2.: Organisatie rondom de RES Holland Rijnland

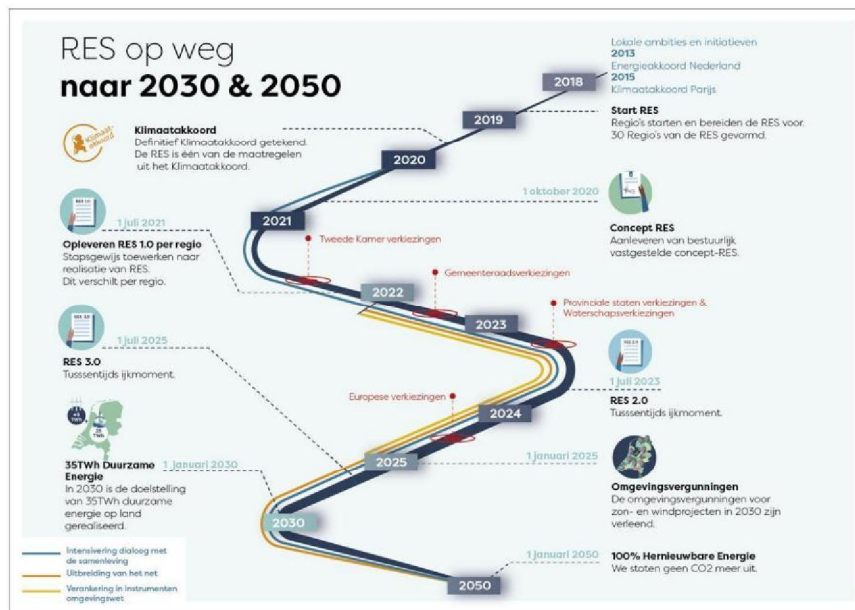
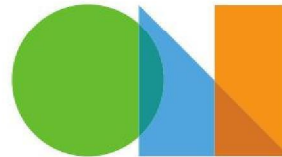
De dagelijkse en algemene besturen van provincie, hoogheemraadschap en gemeenten besluiten over de RES 1.0. Vervolgens gaan al deze partijen aan de slag met de uitvoering op de verschillende thema's. Dat doen ze samen met het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de inwoners. De uitvoering gebeurt op verschillende schaalniveaus: regionaal, subregionaal, lokaal, in kernen, op wijkniveau en per huishouden.

Figuur 9.1 Besluitvorming over de RES

Medio 2023 verwerken we de nieuwste inzichten in de RES 2.0. We hopen dan al een stap verder te zijn in het halen van de ambities.

Hieronder staat het vervolgproces weer gegeven van de RES. Met daarbij een tweejaarlijkse update van de RES tot 2030 en een verankering in het omgevingsinstrumentarium en realisatie van de ambities uit de RES in 2030. Met een doorkijk naar 2050, wanneer we op 100 procent hernieuwbare energie zijn uitgekomen.

Figuur 9.2: proces RES tot 2050:
Bron: website NP RES.

9.2 Suggesties voor RES 2.0

We blijven met alle partijen op regionaal niveau samenwerken en afstemmen bij de uitvoering en uitwerking van RES 2.0. Naast de inzet van iedere organisatie afzonderlijk natuurlijk. We bepalen deze zomer met elkaar hoe de samenwerking eruit gaat zien. De uitvoering vraagt daarnaast ook belangrijke bijdragen en inspanningen van het Rijk. Consistent en afgestemd beleid van overheden versterkt de haalbaarheid van en draagvlak voor de energietransitie. We hebben voor alle vier de uitvoeringslijnen suggesties en aanvullende instrumenten op een rij gezet om de uitvoering te versnellen en als eventuele aandachtspunten richting RES 2.0. Een deel kunnen we zelf binnen de regio oppakken, voor een ander deel kijken we naar andere overheden en het Rijk.

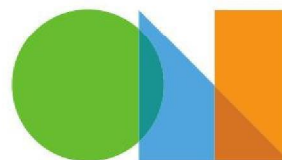
9.2.1 Energiebesparing

Met de beschikbare instrumenten kunnen we aan de slag. Het helpt als er instrumenten en middelen bij komen. We missen de volgende onderdelen:

1. *Voor de grootste bouwsteen (warmtebesparing in huishoudens) zijn weinig juridische instrumenten beschikbaar om energiebesparing af te dwingen.*

Om te zorgen dat elke woning in 2030 minimaal energielabel D heeft, zijn er nu instrumenten beschikbaar waarmee gemeenten woningcorporaties en particuliere woningeigenaren bereiken. Het beschikbare instrumentarium is minder gericht op particuliere woningverhuurders. Voor particuliere verhuurders zijn geen verplichtingen (juridisch). Voor hen is er nauwelijks een prikkel om te investeren in verduurzaming (economisch). Ook richt de communicatie zich nauwelijks op deze doelgroep vanwege het ontbreken van juridische en economische instrumenten. Als ook deze doelgroep in beweging komt, kunnen we meer huishoudens verduurzamen.

2. *Investeren in budget en capaciteit*

Voor elk instrument is budget en/of uitvoeringscapaciteit nodig. Het Rijk geeft momenteel een dubbel signaal. Aan de ene kant komt er budget bij voor gemeenten voor de energietransitie. Aan de andere kant wordt er naar 2025 toe stevig bespaard op energiebesparingsbudget. Dat laatste staat haaks op het uitgangspunt dat energiebesparing een uiterst belangrijk onderdeel is van de energietransitie. Als het Rijk minder investeert, is er voor gemeenten minder slagkracht om doelstellingen te bereiken.

3. Verkennen lobby

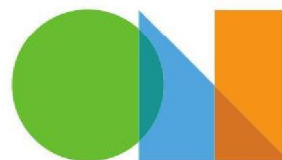
In de tweede helft van 2021 verkennen de RES-partners of en hoe een gezamenlijke lobby naar het Rijk op deze punten vorm krijgt. Bijvoorbeeld door deze punten onder de aandacht te brengen bij het NP RES en/of de VNG.

9.2.2 Warmte

- We nemen alle TVW's mee en de impact op RSW is bekend. Nu berekenen we de warmtevraag nog voor een groot deel op basis van de Klimaatmonitor en PBL-cijfers. Als alle TVW's klaar zijn, halen we de vraagcijfers uit de TVW's op. Daarmee worden ze betrouwbaarder, omdat de gemeenten afgewogen keuzen voor warmteoplossingen in buurten hebben gemaakt
- Bestuurlijk vastgelegde afspraken over de verdeling van bovenregionale bronnen
- Potentie restwarmte uit eigen regio wordt lokaal verder onderzocht. Verschillende bedrijven hebben potentie om restwarmte te kunnen leveren, zoals Heineken, glastuinbouwbedrijven, bakkerijen, et cetera. Gemeenten inventariseren die voor hun TVW's en dan kunnen die aanbodcijfers worden meegenomen in de totale aanbodcijfers
- Verwerken potenties SCAN-onderzoek. Het landelijke SCAN-onderzoek naar geothermievastheid heeft ook enkele lijnen onderzocht die door onze regio (vooral door de Rijn- en Veenstreek) lopen. Daarbij kan winbare potentie voor aardwarmte worden gevonden
- Relatie tussen de gebouwde omgeving en glastuinbouw. Glastuinbouw kan een leverancier van restwarmte zijn voor woonwijken. Dat kan lokaal gebeuren of op grotere schaal door koppeling aan een groter warmtenet
- Verkenning (ruimtelijke) impact van ondergrondse opslag. Ondergrondse opslag vergt veel ruimte en moet zo worden ingericht dat er geen risico's van interferentie ontstaan. Dat vraagt om onderzoek en regels
- Financiële invalshoek. In deze RES kijken we vooral naar de technische mogelijkheden (zijn er bronnen en waar zetten we die in). Financiële afwegingen spelen alleen een rol via de rekenmodellen van onder meer PBL en CE Delft. In de RES 2.0 rekenen we ook de financiële haalbaarheid van de concrete plannen voor warmte(transport)netten door
- We moeten de benodigde infrastructuur voor de warmtetransitie ruimtelijk inpassen en borgen. Gemeenten nemen hiervoor een bodem-infrastructuurkaart in de gemeentelijke Omgevingsvisies op. Het opstellen van deze kaart volgt uit de vastgestelde Transitievisie Warmte

9.2.3 Elektriciteit

Om tot realisatie van de regionale ambitie te komen, is het nodig om de vergunningen voor de opwekvoorzieningen per 2025 verleend te hebben. In aanloop hiernaar toe zullen voor de RES 2.0 de volgende stappen gezet moeten worden:

Hiervoor is in eerste instantie. Afhankelijk van de aard en omvang van het zoekgebied is hierbij bovenlokale (subregionale) of regionale afstemming nodig en wenselijk. Ook de provincie speelt hierin een nadrukkelijke rol.

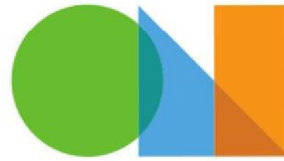
- nadere uitwerking van de zoekgebieden door de gemeenten
- inventarisatie van de benodigde aanpassingen (gemeenten, provincie en Hoogheemraadschap) van het huidige beleid om tot verdere uitwerking en uitvoering over te kunnen gaan
- afstemming met de Regionale Omgevingsagenda Holland Rijnland plaats, zodat er een integrale ruimtelijke afweging plaats kan vinden.
- reguliere monitoring op regionale schaal van beleidsaanpassingen en voortgang van de realisatie.
- Verdere uitwerking van lokaal eigenaarschap

9.2.4 Mobiliteit

Om de gestelde ambitie en doelstellingen te behalen, zetten de RES-partners (gemeenten, de regio Holland Rijnland, provincie en Hoogheemraadschap) extra stappen. Voor de hand ligt dat we inzetten op de bouwblokken en bijpassende maatregelen die verhoudingsgewijs het meeste opleveren en de minste maatschappelijke kosten met zich meebrengen. Dat vraagt om verdere uitwerking waarmee wij na vaststelling van de RES 1.0 en de RSM aan de slag gaan. Hiermee geven we invulling aan de Regionale Duurzame Mobiliteitsplannen van het Klimaatakkoord.

9.2.5 Participatie

De ingezette participatieprocessen in de dertien gemeenten zullen worden gecontinueerd. Dat zal gaan over thema's als grootschalige opwek van elektriciteit, over warmte, over lokaal eigenaarschap, over zon op daken en over energiebesparing. De primaire verantwoordelijkheid voor participatie ligt bij de gemeenten, met monitoring en terugkoppeling van de resultaten op regionale schaal. De uitvoering van deze participatieprocessen zal in nauw overleg met energiecoöperaties en andere maatschappelijke partijen plaatsvinden. We zien hierbij ook nadrukkelijk een rol weggelegd voor de Programmaraad. Waar nodig en wenselijk ondersteunt de regio.

Op naar Neutraal
Regionale Energiestrategie
Holland Rijnland

Bijlagen

[bijlagen pm]

Op naar Neutraal
Regionale Energiestrategie
Holland Rijnland

Bronnen

[pm]

Algemeen

[pm]

Bronnen Warmte

[pm]

Bronnen Duurzame Mobiliteit

[pm]

Lijst van afkortingen en begrippen

RES	Regionale Energiestrategie
AB	Algemeen Bestuur
BO MIRT	Bestuurlijk Overleg Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport
College van B&W	College van Burgemeester en Wethouders
College van D&H	College van Dijkgraaf en Heemraden
DB	Dagelijks Bestuur
ETS	Europese emissiehandelssysteem
GS	Gedeputeerde Staten
GWh	Gigawattuur
ISG	Intergemeentelijke Structuurvisie Greenport
kV	Kilovolt
kWh	Kilowattuur
kWp	Kilowatt piek
LTO	Land- en Tuinbouworganisatie
m²	Vierkante meter
m³	Kubieke meter
MER	Milieu-effectrapportage
MJA	Meerjarenafspraken Energie-efficiëntie
MKB	Midden- en kleinbedrijf
Mton	Megaton
MW	Megawatt
Natura 2000	Gebieden die een deel vormen van het Europese netwerk waarin bepaalde dieren en/of planten en hun natuurlijke omgeving worden beschermd.
NAL	Nationale Agenda Laadinfrastructuur
NNN-gebieden	Gebieden in het Natuurnetwerk Nederland (voorheen Ecologische hoofdstukstructuur)
NOVI	Nationale Omgevingsvisie
NP RES	Nationaal Programma Regionale Energiestrategie
PJ	Petajoule
PS	Provinciale Staten
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
TJ	Terajoule
TWh	Terawattuur
VV	Verenigde Vergadering
WKO	Warmte- en koudeopslag

Colofon

Samenstelling

5.1.2e	(Enetrans)
5.1.2e	(HLT Samen)
5.1.2e	(Holland Rijnland)
5.1.2e	(Omgevingsdienst West-Holland)
5.1.2e	(gemeente Alphen aan den Rijn)
5.1.2e	(Holland Rijnland)
5.1.2e	(gemeente Noordwijk)
5.1.2e	
5.1.2e	(Quintel)
5.1.2e	(Witteveen en Bos)

Redactie

5.1.2e	(Holland Rijnland)
5.1.2e	(EMMA)

Fotografie

5.1.2e	(Holland Rijnland)
--------	--------------------

Vormgeving

5.1.2e

Legenda	Bouwsteen	PJ 2030	aantal hectare	Ingezet percentage
	Zon op grote daken	1,3	228	60%
	Zon op grote daken, restrictie RCE	0,03	5	60%
	Zon in veengebieden nabij A-/N-weg, spoor, vaarweg	1,5	329	25%
	Zon op knooppunten	0,6	143	30%
	Zon op spoorbaan	0,03	5	100%
	Zon op geluidsscherm	0,01	2	100%
	Totaal zon	3,4	711	

Legenda	Bouwsteen	PJ 2030	aantal turbines	Ingezet percentage
	Wind langs vaarwegen	0,1	3	30%
	Wind op knooppunten	0,1	3	50%
	wind in lijnen langs N11	0,1	3	30%
	Totaal wind	0,3	9	

Procesvoorstel Ruimte en Energie – naar één denkrichting

d.d. 30 april, na bespreking in de werkgroep van 30 april

Inleiding

Na indiening van de Concept RES staan we voor de uitdaging om als regio de komende periode te komen tot een RES 1.0. Een uitdaging die wij willen uitwerken met onze ambtenaren, bestuurders, partners en onze inwoners. Om te komen tot een RES 1.0 moeten we keuzes maken en het onze plannen concreter maken. Dit procesvoorstel beschrijft welke stappen we gaan nemen om te komen tot een regionale denkrichting voor het onderdeel Ruimte en Energie. Dit als basis voor verdere uitwerking richting zoekgebieden, inclusief de bijbehorende betrokkenheid en participatie op lokale schaal.

In dit memo staat aangegeven hoe we de eerste stap willen nemen richting een denkrichting. Hoe we het hele proces richting de RES 1.0 vorm willen geven is natuurlijk ook nog belangrijk. Dat volgt later, eerst deze eerste stap.

In de Concept RES staan voor Elektriciteit nog twee denkrichtingen benoemd. Om te komen tot zoekgebieden of zelfs concrete locaties voor de opwek van duurzame elektriciteit is het wenselijk om als eerst te komen tot één denkrichting. Hiermee kan een duidelijk ruimtelijk kader geschapen worden en kan een integrale afweging tussen de energietransitie en andere ruimtelijke claims beter plaatsvinden. Overigens gaan we er daarbij vanuit dat we werken vanuit de twee uitgewerkte denkrichtingen. En zien we dit traject even los van de bestuurlijke discussie hoe de provincie aankijkt tegen de opwekking van het Groene Hart.

Energie een onderdeel in het werkplan c.q. Agenda Ruimte van Holland Rijnland. De komende maanden wordt gewerkt aan allerlei deelproducten, waaronder het ruimtelijk kunnen vertalen van een aantal sectorale opgaven, en het komen tot een integraal ruimtelijk afwegingskader met een aantal daarbij behorende dragers voor keuzes. In het PHO d.d. 1 april is afgesproken dat in eerste instantie mobiliteit en economie prioriteit hebben maar dat RES, Groene Hart en Wonen hieraan onlosmakelijk verbonden zijn.

Nu door de coronacrisis sprake is van een verruiming van het tijdsbestek voor het indienen van Concept RES en RES 1.0, bestond (in het PHO van 2 april) bestuurlijke consensus om deze extra tijd te benutten om naar één denkrichting toe te werken. Het PHO+ heeft hierbij aangegeven dat het participatietraject met de inwoners bij sterke voorkeur gestart kan worden vanuit één voorkeursdenkrichting: Hoe concreter, hoe groter de behoefte om te participeren en hoe helderder het beeld waarop men participeert.

Wat: kritische toets op de bouwbouwstenen

Om te komen tot één denkrichting is het belangrijk om nog een kritische toets te doen op (een aantal) bouwstenen. Van sommige staat nu al de realiseerbaarheid ter discussie en wordt verwacht dat deze onnodig stof zullen doen opwaaien in het participatietraject. Anderzijds worden er ook kansen gemist, doordat de harde restricties omtrent veiligheid en milieu als uitgangspunt zijn genomen. Terwijl met mitigerende maatregelen er toch mogelijkheden zijn voor duurzame opwek in deze gebieden.

1. De bouwsteen Zon op Dak beter in beeld gebracht worden. Deze wordt in de Concept RES benoemd als fundament van de opwek van duurzame elektriciteit, maar wordt in verhouding slechts kort beschreven. De wens bestaat om de bouwsteen niet te beperken tot Zon op Grote Daken, maar toch het potentieel op alle daken in een bouwsteen te vatten. We moeten ons daarbij echter wel beseffen dat kleine daken nu formeel niet meetellen voor het bod. Voorstel is om voor zon op daken: zowel de ambitie voor grote als voor kleine daken in beeld te brengen voor de RES 1.0 en na te gaan hoe dit goed valt te monitoren.

2. Een ander aandachtspunt is de verhouding tussen wind en zon. In de huidige denkrichtingen ligt het accent sterk op Zon. Vanuit het elektriciteitsnet is een evenrediger verdeling wenselijk. In principe vormen wind en zon een goede aanvulling op elkaar. Dit betreft dan zowel de dag- en nachtverdeling, als de verdeling over de seizoenen.
Voorstel is om aan de voorkant als expliciete wens bij de nieuw op te stellen denkrichting mee te nemen dat de opbrengst aan energie van zon en wind in balans zijn. En daarbij ook goed te kijken naar de haalbaarheid en het ruimtebeslag/inpasbaarheid van het nieuwe energiesysteem. En daarmee niet alleen de bandering van kostenefficiëntie mee te nemen.
3. Bij de efficiëntie voor het elektriciteitsnetwerk speelt enerzijds de wens tot meer clustering een rol, anderzijds de wens om vraag en aanbod van elektriciteit zo dicht mogelijk bij elkaar te plaatsen. Dit pleit voor kleine clusters van duurzame opwek dicht bij de vraag naar elektriciteit. Is zo'n bouwsteen voldoende in beeld gebracht? Nagegaan wordt of dit momenteel al in voldoende mate het geval is.
4. In aanloop naar de Concept RES heeft ook een eerste globale landschappelijke beschouwing plaats gevonden. Vraag is of de daaruit voortvloeiende bouwstenen goed in beeld zijn gebracht. Ook wordt er vanuit het Rijk voor het Groene Hart zo'n onderzoek opgestart, waarbij alle RES regio's worden betrokken. Zijn deze resultaten op tijd beschikbaar, en kunnen alle betrokken overheden voldoende input leveren om een objectief beeld te schetsen?
Voorstel is om nog eens scherp naar de verhaallijn landschap te kijken en ook naar de invulling van lokaal initiatief, met meerdere mensen die vanuit verschillende invalshoeken kijken. Mogelijk is de gekozen invalshoek nog te eenzijdig en zwart/wit.

Mogelijk zijn er nog andere bouwstenen die nu al voor de regio niet realistisch geacht worden, of juist gemist worden. Ook hier kan dan het gesprek over gevoerd worden. Ook belangrijk dat gedacht wordt aan de doorkijk naar 2050, dus niet alleen een focus op 2030.

Drie ateliers: hoe en met wie?

1. Met name voor het uitvoeren van de kritische toets op de bouwstenen wordt gedacht aan een atelier met de werkgroepleden. Mogelijk onder begeleiding van een extern bureau. Maar dat kunnen we natuurlijk ook zelf oppakken komende weken.
2. Na deze kritische toets op de bouwstenen kan dan een breed atelier gehouden worden waarin vanuit alle gemeenten, provincie, omgevingsdiensten en hoogheemraadschap collega's vanuit zowel Ruimte, Landschap en Energie uitgenodigd zullen worden (vergelijkbaar met het atelier bij Heineken). Het doel van dit atelier is dan om te komen tot één denkrichting. Bij dit atelier is het handig om ook de MER specialisten van de ODWH/ODMH uit te nodigen. Zij kunnen met deze bril op al een globale toets doen of de denkrichting vanuit milieu-oogpunt realistisch is. Ook hier wordt gedacht aan begeleiding door een extern bureau.
Belangrijk hierbij is dat we aan de voorkant de input meenemen van de wensen en bedenkingen van zowel de (gemeente)raden, staten, VV en Programmaraad.
3. Tot slot wordt ook al gedacht aan enkele gebiedsgerichte ateliers met stakeholders in enkele gebieden. Dit is niet zozeer om toe te werken naar één denkrichting, maar al een stap verder naar meer concrete zoekgebieden of zelfs al locaties. Gedacht kan b.v. worden aan een atelier voor de N11, de A4, of voor de Duin- en Bollenstreek. Mogelijk dat we bij die ateliers zowel regionale als lokale stakeholders uitnodigen. En mogelijk al de inwoners. De vraag is wanneer dat plaats zou moeten vinden. Mogelijk dat we dergelijke ateliers meenemen bij de verdere uitwerking van het participatieproces rondom de RES.

Wanneer?

1. Het atelier met de werkgroep kan in principe plaats vinden zodra de Stuurgroep (of voltallig PHO?) akkoord is gegaan met dit procesvoorstel. Als het lukt om dit procesvoorstel in de volgende Stuurgroep (7 mei) te behandelen, dan kan een werkgroepoverleg Ruimte en Energie rond half mei gereserveerd worden voor dit atelier. Voor zo'n sessie zou echter een fysieke bijeenkomst het beste zijn, dus mogelijk is uitstel tot na 1 juni noodzakelijk.
2. Het atelier met collega's vanuit RO, Landschap en Energie, met als doel te komen tot één denkrichting kan dan gepland worden in het begin van de zomer (eind juni, begin juli). Met de output van deze sessie kan het bureau dan één denkrichting uitwerken. Aansluitend hierop kan Liander deze denkrichting dan in de zomermaanden doorrekenen.

In PHO Ruimte dd. 24 juni worden de eerste resultaten van de geplande werksessies Ruimte toegelicht. We denken aan Verstedelijking (samen met wonen en college van rijksadviseurs, in combi met mobiliteit en economie), aan Mobiliteit (samen met de Regionale Strategie Mobiliteit en economie), en dan deze voor energie: in feite is bovenstaand traject een invulling van werksessie RES in combinatie met discussies die gaan spelen over bijvoorbeeld het Groene Hart. Economie zal er ook een worden die in het licht staat van de Corona crisis, de mobiliteit en de verdichtingsopgaven.

Legenda	Bouwsteen	PJ 2030	aantal hectare	Verwacht maximaal inzetbaar percentage
	Zon op grote daken	1,25	229	60%
	Zon op grote daken, restrictie RCE	0,03	5	60%
	Zon op parkeerplaats	0,01	2	20%
	Zon op stortplaatsen	0,002	<1	30%
	Zon op water	0,05	1	10%
	Zon op geluidsschermen	0,006	4	50%
	Zon aan de rand van veenplassen	0,11	47	25%
	Zon op restruimte, groenvoorziening	0,04	24	5%
	Zon om stad en dorp (BSD)	0,66	148	25%
	Zon op boerenerf, icm wind	0,19	43	20%
	Totaal zon	2,3	501	

Legenda	Bouwsteen	PJ 2030	aantal turbines	Verwacht maximaal inzetbaar percentage
	Repoweren bestaande turbines	0,06	10	100%
	Uitbereiden bestaande turbines	0,18	5	100%
	Wind bij bedrijventerrein	0,01	5	25%
	Alle boeren erven een mini molen	0,04	252	10%
	Wind Akzo, Valkenburgse meer	0,11	4	75%
	Uitbereiding nieuwe windlocaties	0,09	3	25%
	Repoweren nieuwe windlocaties	0,05	8	75%
	Totaal wind	0,5	287	